

Elektron dövlət quruculuğunda elektron imzanın rolu

Toğrul Qafarbəyli

Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyası, Bakı, Azərbaycan
togrul_gafarbeyli@yahoo.com

Xülasə - Məqalə elektron dövlət quruculuğunda elektron imzanın rolunun müəyyənlişdirilməsi məsələsi araşdırılır.

Açar sözlər: *elektron hökumət, elektron imza, elektron Azərbaycan*

I. GİRİŞ

İnformasiya cəmiyyətinin inkişafı informasiyanın işiq sürətindən də tez çatdırılması mərhələsinə keçidi aktuallaşdırır. Bu mərhələdə çeviklik, vaxta qənaət, uzaq məsafədən proseslərin idarə olunması əsas amillərdəndir. İnformasiya cəmiyyətinə keçid və informasiya texnologiyalarının inkişafı informasiya təhlükəsizliyi məsələsinə ön plana çıxarır.

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının 2003-cü ildə hazırladığı Qlobal Elektron Hökumət hesabatında Kofi Annanın bu sözü vurğulanıb: «İnformasiya texnologiyaları, inkişaf etməkdə olan ölkələrə, digər ölkələrin keçməli olduğu uzun və əziyyətli mərhələləri ixtisar etmək üçün şans verir» [1].

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının 2003-cü ildə hazırladığı Qlobal Elektron Hökumət hesabatında Kofi Annanın bu sözü vurğulanıb: «İnformasiya texnologiyaları, inkişaf etməkdə olan ölkələrə, digər ölkələrin keçməli olduğu uzun və əziyyətli mərhələləri ixtisar etmək üçün şans verir».[4]

II. E-HÖKUMƏT KONSEPSİYASI

Son illər inkişaf etmiş ölkələrdə demokratiyanı daha da inkişaf etdirən amillərdən biri “Elektron hökumət”in (ingilis dilində e-Government) formalaşdırılması hesab edilir.

Elektron hökumət hər hansı bir ölkənin dövlət strukturları haqqında məlumatların hər bir vətəndaş üçün açıq olan şəbəkədə yerləşdirilməsi deməkdir. Yəni hər bir vətəndaşın hər hansı bir nazirlikdən tutmuş, mənzil-təsərrüfat idarəsi, məktəbə qədər, bir sözlə, bütün qurumlara müraciəti istənilən vaxt əlyətərli olmalıdır və qurumlar onlayn mühitdə lazımi informasiyanı təmin etməlidirlər.

Mütəxəssislər hesab edirlər ki, "elektron hökumət"in qurulması ölkədə hakimiyyət strukturlarının şəffaf fəaliyyət göstərməsinə imkan yaradacaq. Dünyanın inkişaf etmiş ölkələrinin əksəriyyətində "elektron hökumət" layihələri həyata keçirilir və geniş tətbiqlərə malikdir.

“Elektron hökumət” layihəsinin əhəmiyyəti ilə bərabər bir sıra üstünlükləri də vardır. Layihənin həyata keçirilməsi prosesində müasir texnologiyanın geniş tətbiqi nəticəsində dövlət orqanlarının fəaliyyətinin səmərəliliyi artır, büdcə vəsaitlərinə qənaət edilir, dövlət xidmətlərinin göstərilməsi müddəti və xərcləri azalır. Bundan başqa dövlət orqanlarında vahid informasiya fəzası formalaşır

III. E-HÖKUMƏTDƏ E-İMZANIN ROLU

“Elektron hökumət” - müasir informasiya texnologiyalarından istifadə etməklə dövlət qurumları tərəfindən Azərbaycan Respublikasının ərazisində yaşayan bütün vətəndaşlara, hüquqi və fiziki şəxslərə, xarici vətəndaşlara və vətəndaşlığı olmayan şəxslərə informasiya və e-xidmətlərin göstərilməsinə şərait yaradır.

Yaradılan yeni imkanların əsas məqsədi xidmətlərin göstərilməsi üçün dövlət qulluqçuları və vətəndaşlar arasında olan “məsafəni” maksimum azaltmaq, bu münasibətləri sadələşdirmək və şəffaflaşdırmaqdır. Dövlət orqanları tərəfindən elektron xidmətlərin geniş tətbiqi, onların sayının və keyfiyyətin artırılması, vətəndaşların xidmətlərdən məmnunluğunun yüksəldilməsi bu məqsədə çatmağın vasitələridir.

Dövlət orqanlarının müxtəlif xidmətlərindən istifadə edən vətəndaşların şəxsi məlumatlarının üçüncü tərəfin əlinə keçməməsi üçün təhlükəsiz şəbəkələr getdikcə daha çox yayılır. Bundan başqa, elektron əməliyyatların həyata keçirilməsi zamanı vətəndaşın kimliyinin müəyyən edilə bilməsi də təhlükəsizlik qədər vacib məsələdir. Bütün qeyd olunanlar isə elektron imzanın zəruriliyini ortaya çıxarır.

E-imza ilk dəfə Uildfild Diffi və Martin Xellman tərəfindən 1976-cı ildə təklif edilmişdir. 1977-ci ildə ilk kriptografiya alqoritmi RSA yaradılmışdır [2].

Elektron imza hazırda dünyada şəxsiyyəti müəyyənlişdirmə vasitəsi hesab olunur. Elektron imza anlayışı ümumi xarakter daşıyır. Başqa sözlə, insanların barmaq izləri, səs kimi bioloji əlamətlərinin və s. elektron halda kimliklərinin doğrulanmasını təmin edən vasitədir. Elektron imza sistemdə imzanın malik olduğu bütün işləri yerinə yetirən, elektron sertifikat vasitəsilə bir elektron məlumata əlavə edilən bir rəqəmli koddur.

E-imza kartından bütün vətəndaşlar, fiziki şəxslər, hüquqi şəxslər və dövlət orqanları istifadə edə bilər.

Elektron imzanın üstünlüklərinə vaxta qənaət, məxfilik, rahatlıq, bütünlük, tanınma, inkaredilməzlik (məsuliyyətdən yayınmanın mümkünsüzlüyü), işgüzar münasibətlərin və əlaqələrin tamamilə elektron formata keçirilməsi daxildir. Elektron imza ilə imzalanmış sənədlər bir neçə saniyə ərzində lazım olan yerə çatdırıla bilər. Elektron sənəd mübadiləsinin bütün iştirakçıları bir-birindən uzaqda olmalarına baxmayaraq, eyni imkanlar əldə edirlər.

Azərbaycan Respublikasının Qanunlarına əsasən elektron imza ilə imzalanmış elektron sənədlər əl imzası ilə imzalanmış və möhürlənmiş sənədlərə bərabər tutulur.

E-imza kartından xaricdə də istifadə etmək olar. E-imza kartı konkret şəxsə aid olduğu üçün bu elektron imzayı yalnız həmin şəxs istifadə edə bilər. Kartın başqa şəxsə verilməsi və identifikasiya kodunun (Pin kodun) digər şəxsə bildirilməsi ciddi pozuntu halı hesab edilir.

Elektron imza əldə etmək istəyən şəxsə iki açar verilir: açıq açar və bağlı açar. E-sənədi göndərən açıq açar vasitəsilə və bu sənədə bərkidilmiş proqramla sənədə xüsusi simvollar daxil edilir ki, bu da e-imza adlanır. Sənədi alan bağlı açar vasitəsilə kriptografik əməliyyatı (şifrələməni) əksinə yerinə yetirir, eyni zamanda e-imzayı yoxlayaraq sənədin yolda dəyişdirilmədiyinə əmin olur.

E-imza texnologiyalarının biznes sektorunda da istifadəsi xüsusi üstünlüklər vəd edir. “Elektron hökumət” layihəsi bu sahədə dövlət orqanları ilə səmərəli və operativ şəkildə əlaqə qurulması, xərclərin azaldılması, iqtisadi aktivliyin, rəqabət qabiliyyətinin və xarici bazarlara çıxış imkanlarının artmasına xidmət edir [3].

IV. AZƏRBAYCANDA ELEKTRON HÖKUMƏT LAYİHƏSİ

Respublikamızda iqtisadiyyatın inkişafı, texnoloji yeniliklərin tətbiqi, cəmiyyətin demokratikləşməsi, əhəlinin rifahının yüksəldilməsi və s. istiqamətlərdə məqsədyönlü işlər aparılır. İcra edilən işlər, həyata keçirilən layihələr arasında Elektron Hökumət layihəsi xüsusilə qeyd olunmalıdır.

Azərbaycanda “Elektron hökumət” portalı 2012-ci ilin aprel ayında istifadəyə verilmişdir.

Azərbaycan Respublikasının Qanunlarına əsasən elektron imza ilə imzalanmış elektron sənədlər əl imzası ilə imzalanmış və möhürlənmiş sənədlərə bərabər tutulur.

Azərbaycanda “elektron hökumət” layihəsi “Elektron Azərbaycan” dövlət proqramı çərçivəsində həyata keçirilir. Hazırda elektron hökumətin qurulmasında elektron seçkilərin keçirilməsi tətbiq olunmaqdadır.

Hazırda, portal üzərindən 42 quruma aid 350 e-xidmətdən ictimaiyyət istifadə etməkdədir. Statistik uçotun aparıldığı tarixdən, yəni dekabr 2012 – iyun 2014-cü il dövrü ərzində 427 min nəfər portal üzərindən 2,7 milyon dəfə e-xidmətlərdən faydalanıb.

“Elektron hökumət” portalının rəsmi “Facebook” səhifəsinə də maraq durmadan artır. Hazırda, səhifənin 144 min izləyicisi var. Bu səhifədə “Elektron hökumət” portalının e-xidmətlərdən faydalanmaq istəyən istifadəçilər öz fikirlərini bildirir və rəylərini paylaşırlar [4].

Azərbaycan MDB məkanında “elektron hökumət” layihəsi üzərində işlərin aparıldığı 4-cü ölkədir. Bu gün Azərbaycanda 2 mindən artıq e-imza sahibi vardır.

Azərbaycanda elektron dövlətin yaradılması “Elektron Azərbaycan” proqramı daxilində həyata keçməli və dövlət idarəçiliyinin keyfiyyətinin artırılmasına yönəldilməlidir.

Dünyanın bütün ölkələrindən, o cümlədən ABŞ, Rusiya, İngiltərə, Türkiyə, Almaniya, Rumıniya, Ukrayna, Danimarka və s. ölkələrdə yaşayan istifadəçilərin portala müraciət coğrafiyasına əsasən qeyd edə bilirik ki, portal

Dünya azərbaycanlılarının vahid informasiya məkanına çevrilməkdədir [4].

Bu gün bir nöqtədən elektron hökumət əməliyyatları — İngiltərənin “UK Gateway”, Almaniyanın “Bedarf für Telekooperation in der Öffentlichen Verwaltung” (BTÖV), proqramlarına bənzər işlər Azərbaycanda da aparılmaqdadır. 21-ci əsrin zərurəti olan elektron hökumət proqramı demək olar ki, bütün dövlətlər tərəfindən qəbul edilmişdir [5]. Dünyadakı ölkələrin 98%-nin e-hökumət portalına sahib olması bunun göstəricisidir [6].

Beləliklə, e-gov.az vətəndaş və dövlət münasibətlərində olduqca vacib yerdə durur. Artıq bütün qurumlar bir şəxs və ya instansiya qismində təmsil olunmağa başlayır. Məsələn, sayt vasitəsilə Dövlət Sosial Müdafiə fonduna müraciət edən vətəndaş sığorta edənən uçot nömrəsini öyrənməyə çalışdıqda “bu bizim şöbənin səlahiyyətində deyil”, “səlahiyyətli şəxs yerində yoxdur” və s. kimi ifadələrdən ibarət cavablar almayacaq, əlaqə üçün telefon nömrəsi axtarmayacaq, müvafiq şöbəyə getməyə, orada gərəksə, növbə gözləməyə məcbur qalmayacaq. Artıq vətəndaş üçün bu qurum vahid, unifikasiya olunmuş bir ünvandadır (portalda <https://www.e-gov.az/e-services/?i=citizen> səhifəsində).

V. NƏTİCƏ

İnformasiya cəmiyyətin formalaşdırılmasında başlıca məqsəd dövlət orqanları, vətəndaşlar və biznes qurumları arasında səmərəli əlaqənin təşkilidir. Əsas xidmətlərin, məsələn, şəxsi sənədlər, sertifikatlar, gəlir vergisi, məşğulluqla bağlı xidmətlər və ya şirkətin qeydiyyatdan keçirilməsi, sosial təminat, vergi, ƏDV ilə bağlı xidmətlərin biznes qurumlara onlayn təqdim olunması və s. kimi xidmətlər vətəndaşların informasiyaya çıxışını əlverişli edir. Elektron imza texnologiyalarının tətbiqi vaxta qənaət, məxfilik, rahatlıq, bütünlük, tanınma, inkaredilməzlik (məsuliyyətdən yayınmanın mümkünüzlüyü), işgüzar münasibətlərin və əlaqələrin tamamilə elektron formata keçirilməsi kimi üstünlüklərə malikdir.

Bir mühüm faktı da qeyd etmək olar ki, digər sahələrdən fərqli olaraq, texnologiyaların sürətlə dəyişdiyini nəzərə alaraq, qurumların İKT sahəsindəki qərarları əsasən gələcəyə hesablandıqından, çox kiçik səhvlər çox böyük maliyyə itkilərinə səbəb ola bilər. E-hökumət layihələrinin həyata keçirilməsi prosesində bu mühüm fakt nəzərə alınmalıdır.

ƏDƏBİYYAT

- [1] Abdullah Metin “Türkiyədə e-Devlet uygulaması ve- Devletin bürokrasiye etkisi” http://www.e-dusbed.com/Makaleler/683443504_91%20Abdullah%20Metin%2097-108.pdf
- [2] Elektron hökumət bülletenləri: <https://www.e-gov.az/content/?i=18&title=elektron-hokumet-bulletenleri>
- [3] “UN Global E-government Survey 2003” səh.5 <http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/un/unpan016066.pdf>
- [4] Salih Çakıroğlu “E-Devlet” <http://www.kirkclareli.edu.tr/download/by-files/39653941.html>
- [5] http://az.wikibooks.org/wiki/Elektron_imza
- [6] <http://mincom.gov.az/fealiyyet/elektron-hokumet/>